

Gaston Bachelard

Voda a sny

Esej o imaginaci hmoty

(L'Eau et les rêves. Essai sur l'imagination de la matière, 1942)

Esej francouzského filozofa psychoanalytické orientace, v němž je v rámci typologie imaginace zkoumán typ básnického snění spjatý s živlem vody.

V úvodní kap. *Obraznost a hmota* (7–28) autor rozlišuje dvojí typ obraznosti: obraznost formální, tj. obraznost tvarů, jež nalézá zálibu v pitoresknou a neočekávaném, a obraznost materiální, směřující do nitra bytí v touze odkrýt prapůvodní a věčné (7), sestoupit k samému kořeni imaginační síly (8). Bachelard se pokouší založit svou typologii obraznosti na čtyřech živlech; rozlišuje její typy podle toho, zda se vážou k ohni, vzduchu, vodě, či zemi: ten či onen živel, ovládající „básnickou duši“, dodává dílu jeho vlastní podstatu, řád, určuje jeho specifickou poetiku (10). Snění o živlech představuje fázi, jež předchází kontemplaci a vědeckému poznání. Voda, na kterou Bachelard zaměřuje v této knize pozornost, se mu jeví jako „druh osudu“ (12), jako živel typicky přechodný: „Voda je vpravdě přechodným živlem, je podstatnou ontologickou metamorfózou mezi ohněm a zemí. Bytost zasvěcená vodě je bytostí v závratí. Každým okamžikem umírá. Něco z její substance nepřetržitě bere za své“ (13). Pro stvoření díla je nezbytné spojení snící aktivity s aktivitou ideativní, myslivou (15). Tím, že voda rozpouští substance a sjednocuje obrazy, pomáhá imaginaci v její dezobjektivační a asimilační úloze (20). Bachelard mluví o „manicheismu“ snění (17): pro snění o určitém živlu je příznačné, že vždy obsahuje aspekt touhy (dobra), ale zároveň i aspekt obavy, úzkosti (zla). Voda je na jedné straně živlem ženským, mateřským, pozitivním, očišťujícím a životodárným, na druhé straně existuje typ tzv. kruté vody (voda, která se stává zlovolnou, dostává mužský charakter, 23). Voda je víc než básnickou realitou. Bachelard si klade za cíl hledat souvislost mezi literárními obrazy a sněním, chce se pokusit dospět od psychologie obyčejného snění k psychologii snění literárního (27).

V následujících kap. svou koncepci básnického snění konkretizuje soustředěním k jednotlivým obrazným komplexům s vodou

spjatým: 1. kap. Jasně vody, jarní vody, proudící vody. Objektivní podmínky narcisismu. Milostné vody (29–57), 2. kap. Hluboké vody, spící vody, mrtvé vody. „Těžká voda“ ve snění Edgara Poea (58–86), 3. kap. Cháronův komplex. Oféliin komplex (87–111), 4. kap. Smíšené vody (112–135), 5. kap. Matefská voda a ženská voda (136–156), 6. kap. Čistota a očista. Morálka vody (157–175), 7. kap. Svrchovanost laskavé vody (176–183), 8. kap. Prudká voda (184–213). Z tematicky vymezených kapitol se vymyká druhá, soustředěná k formování obrazu vody u Edgara Allana Poea (citovaného ovšem i v dalších kap.). Ten je podle Bachelarda výjimečný „jednotou obraznosti“ (58) a vyjadřovacích prostředků: voda — především temná, těžká, mrtvá, stojatá, propojená s osobním mýtem umírající matky — je jednotícím prvkem jeho poetiky. V závěrečné kap. Jazyk vody (214–223) se autor zmiňuje o „fonetice“ vody, zastavuje se u metafor „řeči“ vody.

Eseje *Voda a sny* jsou součástí cyklu badatelových „psychoanalytických“ studií.¹ Termín psychoanalýza tu má podstatně jiný než vžitý význam, jelikož Bachelardova teorie s řadou závěrů tradiční psychoanalýzy polemizuje a koriguje je — od freudovské kauzální psychoanalýzy se autor distancoval už v první *Psychoanalýze ohně* (1938, č. 1994). Bachelard psychoanalýze především vytýká, že „překládá“ a redukuje sen, aby mohla klasifikovat obrazy, symboly, temperamenty, komplexy, neurózy, že hledá realitu pod obrazem, zatímco obraz sám jakožto „výtrysk řeči, psychismu, života“ a „přesah veškerých údajů skýtaných senzibilitou“² je svébytnou realitou.³ V souvislosti s tím také kritizuje psychoanalytickou teorii sublimace, tj. výklad geneze uměleckých děl jako specifické kompenzace a harmonizace určitých psychických stavů, a opíraje se o práce Maxe Schelera zastává názor o autonomnosti imaginace,⁴ jejíž smysl tkví v ní samé. Na „psychoanalýzy“ jednotlivých žvlů navázaly Bachelardovy studie týkající se fenomenologie imaginárna (v *Poetice prostoru*, 1957, č. 2009, se topoanalýza stala podkladem úvah o topografii intimního lidského bytí).

Podstatnou složkou Bachelardovy teorie je pojem tzv. literárního člověka, jenž v sobě shrnuje meditaci a expresi, myšlení a snění. Snění přitom vždy předchází kontemplaci (analogicky uvažuje Bachelard také v souvislosti s vývojem vědy; jejímu racionálnímu stadiu předcházelo stadium oneirické, snivé). Literárním člověkem, „snivcem“ (nikoli snilkem) je jednak sám tvůrce (pro stvoření díla je nezbytné spojení aktivity oneirické s aktivitou ideativní, snění s myšlením), jednak čtenář, který se jistým způsobem podílí na tvůrčím procesu, je přítomen obrazu ve chvíli zobrazení. Umět číst znamená umět snít, znovunalézat

1 *Psychoanalýza ohně*, Praha 1994 [1938]; *L'Air et les songes. Essai sur l'imagination du mouvement*, Paris 1943; *La terre et les rêveries de la volonté. Essai sur l'imagination des forces*, Paris 1948.

2 G. Bachelard, *Poetika prostoru*, Praha 2009 [1957].

3 Tak Bachelard navazuje na psychoanalytické rozborly díla E. A. Poea, které vydala v r. 1933 Marie Bonapartová jako jednu z prvních francouzských aplikací Freudova učení na umění a literaturu, ale zároveň s ní ve výkladu Poea výrazně polemizuje.

4 *Psychoanalýza ohně*, Praha 1994.

dynamické snění básníka (literární dílo se neustavuje při prvním, tzv. horizontálním čtení, ale teprve při opakovaném čtení, čtení-snění, jež je hlubinným čtením tvůrčím). Básnické obrazy v čtenáři znovu ožívují hlubiny, zakořeňují se v něm. Takovým typem čtenáře „vertikálně“ čtoucího básnická díla (próza stojí příznačně až na několik výjimek v pozadí, zřejmě proto, že její „oneirická“ podstata je zastřenější) je sám Bachelard. Literární snění, které se rozhodujícím způsobem podílí na tvorbě i recepci díla, představuje pro něho snění o živlech, jež v jeho myšlení nabývají významu jakýchsi pralátek, pořádajících a dynamizujících obrazy v díle.

Bachelard předpokládá, že se typ literárního snění spojuje s tím či oním živlem (tento postup má zjevný mystický ráz, což znamená, že ahistoricky okleštuje zkoumání obraznosti na preferované obrazné komplexy považované za hlubinné), a vytváří si tak základy jakési typologie básníků (básníci vody, ohně, země a vzduchu). Usiluje nalézt pod vrstvou intelektuální a rétorickou (v rétorice vidí překážku snění, neboť „svou fádni encyklopedií krásna, se svými dětinskými racionalizacemi jasu nám nedovoluje zachovat věrnost našemu živlu“, 213) v jádru ambivalentní (neboť žádné snění se podle Bachelarda neobejde bez ambivalence a žádná ambivalence bez snění) „primární obrazy“. Smyslem analýzy má být sestup k těmto prazákladním, archetypálním obrazům a jejich prostřednictvím k živlům, tedy do „chaosu“ a „tmy“ před zrozením díla. Taková literární analýza se ovšem zákonitě vzdaluje svému předmětu, jehož pravý smysl umístěje mimo prostor vlastního uměleckého díla. Eseje *Voda a sny* zůstávají tak stejně jako ostatní Bachelardovy „psychoanalytické“ studie bez ohledu na své literárněvědné aspekty vlastně mimo literární vědu v pravém slova smyslu. Literatura tu má sloužit jako nástroj hledání „podvědomí“, či lépe oneirického předvědomí pod vědomím, což současně znamená podsouvání subjektivních hodnot objektivním evidencím. V této koncepci se věda prolíná s poezií v jednostranné a extrémní reakci na pozitivistickou gnozeologii ve filozofii a sociologismus v estetice.

Akcentem kladeným na přírodní archetypy básnické imaginace je Bachelardovo dílo pokusem o novou „poetizaci“ a „naturalizaci“ světa, života a myšlení, a také umění, které se podle Bachelarda racionalizačními procesy, technizací vzdalují od prazákladního dramatu přírodního. Tvoří součást širšího „neoracionalistického“ proudu, k němuž patří např. Ferdinand Gonseth a další osobnosti kolem švýcarského časopisu *Dialectica*. V dílčích aspektech přináší Bachelardovo dílo, obecným metodologickým pozadím spjaté s fenomenologií, mnoho cenného k poznání širšího psychologického a kulturního, obecně antropologického pozadí

básnických obrazů, které v literární vědě zůstává mimo oblast hlavního zájmu; stýká se tak nejen s psychoanalýzou, ale i s archetypální, mytologickou a tematickou kritikou v literární vědě. Ve svém celku zůstává plně intuitivní, je samo realizací literárního snění jako jedné z možných čtenářských konkretizací literárního díla. V tom tkví jeho specifika, ale zároveň — byť namnoze vědomé — omezení.

Vydání

L'Eau et les rêves. Essai sur l'imagination de la matière, Paris 1942, 1947, 1956, 1963, 1966, 1968, 1970, 1973, 1974, 1976, 1978, 1980, 1981, 1983, 1985, 1987, 1989, 1991, 1993, 1997, 1999, 2001, 2008. Japonské vyd., Tokio 1969, 2008. *El agua y los sueños. Ensayo sobre la imaginación de la materia*, Madrid 1978, 1994, 2002, 2004; México 1978, 2005. *Water and Dreams. An Essay on the Imagination of Matter*, Dallas 1983, 1994, 1999. *To nero ke ta onira. Dokimio pano sti fantasia tis ylis*, Athina 1985. *Psicanalisi delle acque. Purificazione, morte e rinascita*, Como 1987, 1992; Milano 2006. *A água e os sonhos. Ensaio sobre a imaginação da matéria*, São Paulo 1989, 2009. *Vattnet och drömmarna. Essä över den materiella fantasin*, Hägersten 1991. *Das Wasser und die Träume. Versuch über die Imagination der Materie*, Frankfurt/M. 1994. **Voda a sny. Esej o obraznosti hmoty, Praha 1997** (z tohoto vyd. citováno). *Voda i grjozy. Opyt o voobraženii matěrii*, Moskva 1998. Čínské vyd., Čchang-ša 2005. *Su ve düşler. Maddenin imgelemi üzerine deneme*, Istanbul 2006.

Literatura

C. G. Christofides, Bachelard's Aesthetics, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 1962, č. 3, s. 263–271. M. Mansuy, *Gaston Bachelard et les éléments*, Paris 1967. P. Ginestier, *La Pensée de Bachelard*, Paris 1968. F. Pire, *De l'imagination poétique de l'oeuvre de Gaston Bachelard*, Paris 1968. J. Ricardou, Un Étrange lecteur, in: G. Poulet (ed.), *Les Chemins actuels de la critique*, Paris 1968, s. 214–221. G. Durand, *Les Structures anthropologiques de l'imaginaire*, Paris 1969. J. Gagey, *Gaston Bachelard ou la conversion à l'imaginaire*, Paris 1969. V. Therrien, *La Révolution de Gaston Bachelard en critique littéraire*, Paris 1970. M. Zigo, Tvorba a „snenie“ v Bachelardovej filozofii, in: G. Bachelard, *Psychoanalýza ohňa*, Bratislava 1970. J. C. Margolin, *Bachelard*, Paris 1974. M. Schaettel, *Bachelard critique ou l'alchimie du rêve*, Lyon 1977. K. Keunemann, *L'Imagination*

matérielle chez Bachelard, *Poétique* 1981, č. 41, s. 128–136. J. Pechar, Psychoanalýza v literární vědě, *Analogon* 1992, č. 9, s. 61–64. C. J. Picart, Metaphysics in Gaston Bachelard's „Reverie“, *Human Studies* 1997, č. 1, s. 59–73.

Gaston Bachelard (1884–1962)

Francouzský filozof, zpočátku představitel psychoanalýzy, poté fenomenologie. Je autorem děl zabývajících se otázkami epistemologie, povahou vědeckého myšlení a dějinami vědy (*Le Nouvel esprit scientifique*, 1934; *La Formation de l'esprit scientifique*, 1938; *Le Rationalisme appliqué*, 1949); v tomto ohledu ovlivnil myšlení Alexandra Koyrého, Thomase S. Kuhna či → Michela Foucaulta ad. Později se soustředil k poetice a básnickému myšlení, především k problematice imaginace, snění a poezie z hlediska jejich hlubinné souvislosti s přírodními živly (*La Psychanalyse du feu*, 1938; *L'Air et les songes. Essai sur l'imagination du mouvement*, 1943; *La Terre et les rêveries du repos*, 1945). Působil na katedře filozofie v Dijonu (od r. 1930), na pařížské Sorbonně byl profesorem dějin a filozofie vědy (od r. 1940). Další díla: *La Poétique de l'espace* (1957), *La Poétique de la rêverie* (1960).

České překlady

Plamen svíce (1970, 1997), *Psychoanalýza ohně* (1994), *Poetika prostoru* (2009), *Poetika snění* (2010). Stati: Vertikální stavba času (úryvek ze studie *La Dialectique de la durée*), in: *Podoby. Literární sborník*, Praha 1967, s. 193–207; Básnický okamžik a metafyzický okamžik, *Souvislosti* 2006, č. 3, s. 4–8. Slovensky též: *Nový duch vědy* (1981).

/dh – sf/